

GÉBERT JUDIT

Mit is kell fenntartani?

Fenntarthatóság a képességszemlélet perspektívájából

Sokan és sokféleképpen meghatározták már a fenntartható fejlődés fogalmát. Az idevágó szakirodalom olyan szerteágazó, hogy sokak szerint az egész vita nem mond semmit a döntéshozatal számára. Valamennyi meghatározásnak azonban választ kell adnia arra a kérdésre, hogy mit kell fenntartani, azaz mit kell megőrizni a jövő generációi számára. A szakirodalomban e kérdésre négy különböző választ találunk: 1. a nem csökkenő hasznosságot, 2. a nem csökkenő ütemű gazdasági növekedést, 3. a nem csökkenő mennyiségű tőkét, illetve 4. bizonyos képességek meglétét. A tanulmány kettős céllal elemzi az egyes megközelítések jellemzőit és hiányosságait. Egyrészt bemutatja, hogy milyen ellentmondások és dilemmák húzódnak a különböző megközelítések között. Igazolni kívánja azt, hogy ha a döntéshozatal bármely fenntarthatósági definíció mellett kötelezi is el magát, lesznek olyan információk, amelyeket kizár az értékeléséből. Másrészt amellett érvel, hogy a képességszemlélet nyújtja a fenntarthatóság legadekvátabb meghatározását, ugyanis ennek információs bázisa a legszélesebb, és középpontjában a tényleges emberi fejlődés áll. *Journal of Economic Literature* (JEL) kód: Q01, Q58, O13, O44.

Az 1960-as évektől kezdve egyre nagyobb figyelem irányul a növekvő környezeti és az ezzel összefüggő társadalmi, gazdasági problémákra. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy több környezetpolitikai irányelv is született, amelyek a természet és a gazdaság kapcsolatának harmonizálását tűzték ki célul. Az egyik legnagyobb figyelmet kiváltó ilyen irányelv a fenntarthatóság.

Mióta a fenntarthatóság fogalmát a Brundtland-jelentésben megfogalmazták, a fenntarthatóság sokféle fogalma látott napvilágot (WCED [1987]). Azokban a

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A tanulmánnyal kapcsolatos hasznos tanácsaikért és stilisztikai javaslataikért köszönettel tartozom *Bajmócy Zoltánnak, Farkas Beátának, Málovics Györgynek, Mozsár Ferencnek és Tőzsér Jánosnak*, valamint a két anonim bírálónak.

Gébert Judit tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont (e-mail: gebert.judit@eco.u-szeged.hu).

A kézirat első változata 2013. november 26-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2015.9.972>.

tanulmányokban, amelyek ezeket elemzik, a szerzők általában két vagy három csoportba osztják a fenntarthatóság lehetséges elméleteit. Ilyenek például a cél- és eszköz-alapú megközelítések (Hanley [2000]), az erős és a gyenge fenntarthatóság megkülönböztetésére épülő megközelítések (Málovics–Bajmócy [2009]), a környezet-gazdaságtan és az ökológiai gazdaságtan felőli megközelítések, a fenntarthatóság konzervatív és radikális értelmezése (Davidson [2000]), illetve a társadalmi és környezeti szempontok szerinti megkülönböztetés (Hopwood és szerzőtársai [2005]).

E tanulmány nem ezt az utat követi. Napjainkra a fenntarthatóság szakirodalma annyira sokrétűvé vált, a fogalmat olyan sok dimenzióban értelmezik, hogy célravezetőbb a fenntarthatósághoz kapcsolódó fogalmak jelentését és szerepét *egyenként* tisztázni, mint a fenntarthatóság meghatározásait két csoportra bontani, és azokat jellemezni.

A fenntarthatóság fogalmi tisztázásának jelentősége nem merül ki a fogalomanalízisben. Az ugyanis, hogy mit gondol az egyén a fenntarthatóság tartalmáról, erőteljesen befolyásolja őt egyéni, politikai, vállalati döntéseiben. Különböző fogalomhasználat eltérő döntésekhez vezet a mindennapi egyéni, vállalati döntésektől kezdve egészen a szupranacionális szervezetek környezeti politikájának kialakításáig.

A fenntarthatóság különböző megközelítéseiben az egyetlen közös pont az, hogy mindegyik valaminek az időbeli fenntartására törekszik, vagyis a jövőre vonatkozik. Arról szól, hogy a világnak milyennek *kell/kellene* lennie, és nem arról, hogy milyen a világ ténylegesen. Ezért a fenntarthatóság fogalma elkerülhetetlenül *normatív*. Nem a gazdaság vagy a társadalom pusztá leírására törekszik, hanem arra, hogy elveket, célokat, feladatokat határoz meg a gazdaságpolitikai döntések és a társadalom számára.

Számos dilemma felmerül a fenntarthatóság pontos meghatározásával kapcsolatban. Az illusztráció kedvéért néhány példa: Megóvjuk-e a kihalástól a foltos hiúzt? Ha igen, mekkora nagyságú populációban és milyen hosszú ideig? Vagy: a foltos hiúzt védjük-e meg, vagy inkább a kék bálnát? Azért védjük-e őket, mert értékesek a jelen generáció számára, vagy azért, mert a jövő generáció számára azok? Esetleg azért kell védelemben részesíteniük a foltos hiúzt, mert joga van a létezésre? De vajon nem fontosabb-e a foltos hiúz védelménél az, hogy az élőhelyén mezőgazdasági területet létesítsünk, vagy energia-termelésre használjuk? Ilyen és sok hasonló kérdés, választás (*trade-off*) miatt a társadalomnak valamilyen kritérium alapján döntenie kell arról, hogy mely dolgok fontosak és fenntartásra méltók, és melyek nem. Ezért a fenntarthatóság valamennyi felfogása megkövetel egyfajta *értéktételest* (Baumgärtner és szerzőtársai [2008], Illge–Schwarze [2009]).

Ha elfogadjuk, hogy a fenntarthatóság normatív fogalom, akkor a legfontosabb kérdés az, hogy e fogalomnak mi a normatív tartalma. Milyen választ lehet adni arra a kérdésre, hogy *mit is kell fenntartani*. Ahogy Solow fogalmaz: „[h]a a fenntarthatóság több mint bizonytalan érzelmi elkötelezettség, akkor megköveteli tőlünk, hogy valamit nagyon hosszú időn keresztül megőrizzünk. Ezért nagyon fontos tudni, hogy mi az a valami.” (Idézi: Martinet [2011] 183. o.)

A szakirodalomban fellelhető megközelítések normatív tartalmukban térnek el egymástól. Abban különböznek tehát, hogy más választ adnak arra a kérdésre, hogy „mit kell fenntartani”. Amennyire látom, a jelenlegi szakirodalomban négy egymással versengő álláspont létezik, s e négy álláspont négy különböző normatív tartalmat kapcsol a fenntarthatóság fogalmához. Ezek a következők:

1. hasznosság,
2. gazdasági növekedés vagy fogyasztás,
3. tőke,
4. képességek.

E tanulmány négy különböző megközelítést bemutatva, megvizsgálja, hogy milyen érvek szólnak ezek mellett és ellen, milyen előfeltevésekkel dolgoznak az egyes elméletek, és milyen információk maradnak ki az értékelésből, ha egyik vagy másik mellett dönt a gazdaságpolitika. Amellett érvel, hogy a fenntarthatósági megközelítések közötti választás alapvetően értékválasztás kérdése; bármelyiket választja is a gazdaságpolitika, bizonyosan lesznek hiányzó információk, amelyek befolyásolhatják a fenntarthatóság irányába tett gazdaságpolitikai döntés végeredményét. Végül amellet hoz fel érveket, hogy a fenntarthatóság fogalmának legadekvátabb meghatározása a képességszemlélet alapján lehetséges.

Hasznosságalapú megközelítés

A hasznosságalapú megközelítés egy reprezentatív egyénre eső nem csökkenő hasznossággént definiálja a fenntarthatóságot (Hanley [2000], Illge-Schwarze [2009], Solow [1974a]). Ennek a felfogásnak a főáramú közgazdaságtan az alapja, amely a hasznosságot az egyén vagy társadalom jólétéként¹ vagy életszínvonalaként értelmezi.

Egy olyan megközelítéssel van tehát dolgunk, amely a főáramú közgazdaságtan elméleti keretén alapszik és annak a módszertanát alkalmazza. Így a fenntarthatóság hasznosságalapú megközelítése előfeltételezi, hogy az emberek jól informáltak, önérdekkövetők, racionális döntéseket hoznak, és a piacok az ármechanizmuson keresztül teremtik meg az erőforrások hatékony allokációját (Solow [1993]). A racionális egyén által felállított preferenciarendszer tükrözi az ízlésvilágát, igényeit. A teljesült preferenciák, vágyak, igények által elért jólétet, életszínvonalat pedig hasznosságban, társadalmi vagy egyéni jóléti függvényben határozza meg a főáramú közgazdaságtan.

A fenntarthatóság többi definíciójához képest ez a megközelítés nem előfeltételezi a természeti tőke megőrzését. Solow szerint ahhoz, hogy fenntartsuk az egy főre jutó állandó hasznosságot, nem a természeti erőforrásokat kell megőrizni, hanem a termelésből fakadó hasznosság nem süllyedő szintjét kell biztosítani (Solow [1974a]). Solow szerint: „a világ valójában meg tud lenni természeti erőforrások nélkül, így a természeti erőforrások kimerülése csak egy esemény, nem katasztrófa” (Solow [1974b] 11. o.). Tehát ez a megközelítés különbséget tesz erőforrások és elért hasznosság között. Ugyanígy nem feltételezi ez a megközelítés a fogyasztás csökkentését sem. Ha a termelékenység növekszik, és az elért hasznosság állandó marad, nincs szükség a fogyasztás csökkentésére vagy gyökeres társadalmi átalakulásra (Illge-Schwarze [2009]).

¹ Az angolszász szakirodalomnak megfelelően különbséget teszünk jólét (*welfare*) és jóllét (*well-being*) között. A *jólét* szakkifejezés az elért hasznossági szintet jelenti. Ezzel szemben a jóllét tágabb fogalom, amely egyszerre jelenti az egyén fizikai és mentális jól „levését”.

A főáramú közgazdaságtan előfeltevéseit és a jóllét hasznosságalapú megközelítését sok bíráló érli a szakirodalomban, amely érvényes a fenntarthatóság ilyen megközelítésére is. A közgazdászok például már szakítottak a kardinális hasznosság elméletével, amelyben feltételezték, hogy pontos érték rendelhető az egyes hasznossági szintekhez; vagy kritizálják a piacok hatékonyságát. A viselkedés-gazdaságtan is megkérdőjelezi a racionális, önérdekkövető ember képét (*Kahneman–Tversky* [2000], *Gowdy–Erickson* [2005], *Howarth* [2007], *Illge–Schwarze* [2009], *van den Bergh* [2001], *Venkatachalam* [2007]).

További probléma, hogy a természetbe való beavatkozás során keletkezett kár visszafordításának költségfüggvénye nehezen meghatározható (ha meghatározható egyáltalán). Elképzelhető olyan helyzet, hogy a természetbe való beavatkozás határköltsége nem állandó, mert egy bizonyos küszöbérték fölött visszafordíthatatlan károsodás történik, vagyis a visszafordítás költségének függvénye végtelenné válik. És ha az erőforrás használatának társadalmi optimuma a küszöbérték fölé esik, az emberi tevékenység visszafordíthatatlan károkat okoz az őt körülvevő ökológiai rendszerekben (*Gowdy–Erickson* [2005], *Pearce* [2002]).

Ezt támasztja alá a *rendszerelmélet* is, amely az ökoszisztémákat komplex rendszerekként fogja fel (*Limburg és szerzőtársai* [2002]). Az ökoszisztémák olyan komplex rendszerek, amelyek metastabilitással rendelkeznek: úgynevezett lokális stabil egyensúlyi pontban vannak, de nagy valószínűséggel rövid idő alatt mozdulnak át egy másik lokális stabil helyzetbe. Az ilyen változásoknak az a jellemzőjük, hogy nagy gyorsasággal mennek végbe, és gyakran nem visszafordíthatók. Például a túllegeltetés és a klímaváltozás sivatagosodást okozhat, ami az ökoszisztéma számára egy új lokálisan stabil helyzetet jelent. Innen azonban a rendszer már nem tud visszajutni az előző helyzetbe, mert olyan visszacsatoló mechanizmusok lépnek fel (mint például a magas hőmérséklet és vízhiány), amelyek ezt megakadályozzák.

Ráadásul nem kell nagymértékű változásoknak bekövetkezniük ahhoz, hogy az új lokális stabil helyzet létrejöjjön. Például a mikrométer nagyságrendű mikrobák is képesek teljes mértékben átalakítani a környezetüket (*Limburg és szerzőtársai* [2002]).

Továbbá ezek a folyamatok alig kiszámíthatók; a kritikus küszöbértéket, amelyet átlépve a károsodás visszafordíthatatlan, nehéz megállapítani. Például ha elveszünk vagy hozzáadunk egy fajt egy ökoszisztémához, az kiszámíthatatlan hatásokkal jár az egész rendszerre és más fajokra nézve is (*Gowdy–Erickson* [2005], *Pearce* [2002]).

A hasznosságalapú elemzés projektszintű megvalósításának eszköze a *költség–haszon-elemzés*, amely szintén a főáramú közgazdaságtan eszköztárába tartozik (*van den Bergh* [2001]). A költség–haszon-elemzés annak alapján igazol projekteket, hogy azok lehetséges jövőbeli hasznai meghaladják-e a költségeit. Az alapgondolat az, hogy vesztesek és nyertesek egyaránt mindig vannak, ezért egy gazdaságpolitikai döntés csak akkor engedélyezhető, ha a nyertesek kárpótolni tudnak a veszteseket, mert így növekszik a társadalmi összhasznosság. Fontos, hogy a kompenzációnak nem kell feltétlenül megtörténnie, csak lehetségesnek kell lennie (*Kaldor* [1936], *Hicks* [1939], *Pearce* [2002]).

A költség–haszon-elemzés akkor felel meg a fenntarthatóság követelményeinek, ha figyelembe veszi a jövő generáció érdekeit is. Ez sokszor azt jelenti, hogy valamilyen módon diszkontálja a jövő generációi lehetséges hasznait. A jövőbeli

haszon diszkontálása azonban maga után vonja a társadalmi diszkontrátával kapcsolatos elméleti dilemmákat.²

Mind a túl magas, mind a túl alacsony diszkontrátának lehetnek negatív hatásai (Méral [1998]). A túl magas kamatláb alacsony értéket tulajdonít a jövőbeli károkozásnak, ezért a környezet és a jövő generációinak érdekei ellen hat. Esetleg elfogad olyan projekteket is, amelyek magas kockázattal járnak a jövőre nézve. Így bármilyen kicsi legyen is a jövőben várható kár megelőzésének költsége, magas diszkontráta mellett nem éri meg erre pénzt fordítani, mert a magas diszkontráta közel nullára diszkontálja az ebből fakadó hasznokat.

A túl alacsony kamatláb viszont nagyobb önfeláldozást kíván a jelenlegi generációktól, hogy gazdagabbá tegyék a jövő generációit (Philbert [2003]). Elképzelhető, hogy a gazdaság növekedése és vagyonfelhalmozás miatt a jövő generációi gazdagabbak lesznek jelenértéken számolva, mint a jelen generációja. Így az alacsony diszkontráta azt jelentené, hogy a szegényebb generációktól csoportosítunk át jövedelmet az amúgy is gazdagabb jövő generációi számára.³

A társadalmi diszkontrátával kapcsolatos vita központi szerepet kapott a Stern-jelentés kapcsán is. Ennek a vitának az lett a végeredménye, hogy nincs tisztán gazdasági érvekkel alátámasztható diszkontráta, ugyanis még rövid távú döntéseknél is az emberek nagyon különböző diszkontrátát használnak a keretezéstől, a termék jellegétől és számos egyéb tényezőtől függően (Gowdy szerzőtársai [2013]).

Vannak, akik amellet érvelnek, hogy a társadalmi diszkontráta (bármilyen pozitív értéket vegyen is fel) *igazságtalan*. A diszkontálás jól működik akkor, amikor egyes emberek döntéseiről van szó, de morálisan megkérdőjelezhető társadalmi szinten, mert a jövő generációinak jólétét alacsonyabb értékkel számítja be. Kérdésként megfogalmazva a problémát: Milyen jogon tartjuk kevésbé értékesnek a jövő generációinak jólétét a jelen generációk jóléténél (és fordítva) (Philbert [2003])? Ráadásul a társadalmi diszkontráta különösen kritikus nagyon hosszú időtávú környezeti problémák esetén, ilyen például a biodiverzitás csökkenése, a klímaváltozás vagy az atomenergia felhasználása.

A fenntarthatósági szakirodalom számtalan kiegészítést javasol annak érdekében, hogy a költség–haszon-elemzés megfeleljen a fenntarthatóság követelményeinek. Ilyen például az időtáv szerint változó diszkontfüggvények vagy eltérő diszkontráták alkalmazása más típusú javakra (Almansa–Martínez-Paz [2011]). A szakirodalom szerint azonban a költség–haszon-elemzésnek számtalan más problémája is van; ilyen például a javak elosztásával kapcsolatos közömbösség vagy az adatokkal és a kockázatkezeléssel kapcsolatos bizonytalanság (Stirling [1997]).

² Társadalmi diszkontráta: a társadalom (kormány, hatóság) által használt diszkontráta, amely relatív súlyokat rendel különböző időpontokban felmerülő társadalmi fogyasztás vagy jövedelem értékeihez (Rambaud–Torrecillas [2006]). A társadalmi diszkontrátával kapcsolatban több dilemma is felmerül (Stiglitz [2000]), de ennek tárgyalását a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé.

³ Az is előfordulhat, hogy a jövő generációinak az a csoportja, amelyik hasznot húz a jelen generációk önfeláldozásából, a gazdasági növekedés ellenére is szegényebb, mint az a jelenlegi csoport, amely a költségeket viseli. Tipikusan ez a helyzet a klímaváltozás esetében: a széndioxid-kibocsátás csökkentésének költségeit tipikusan a gazdag, iparosodott országok viselik (nék) a jelenben, amíg az ebből fakadó előnyt inkább a szegény országok élveznek (Philbert [2003]).

A hasznosságalapú megközelítéssel szembeni másik kifogás a preferenciák tartalmára vonatkozik. Bár bizonyos preferenciák univerzálisnak tekinthetők (például ivóvíz), összességében a jövő generációinak az igényei, preferenciái eléggé nehezen becsülhetők. Még nehezebben jelezhetők előre azok a képességek és erőforrások, amelyek a jövő generációi igényeinek kielégítéséhez szükségesek (Howarth [2007]). Ráadásul, nem kizárt, hogy a jövő társadalom tagjainak a társadalmi, technológiai változások eredményeképpen fellépő igényei olyan nagy erőforrásokat követelnek meg, amelyek már ma sem állnak rendelkezésre. Erre aktuális példa az úrturizmus terjedése (Málovics és szerzőtársai [2010]). Egyes szerzők azt is megkérdőjelezzik, hogy egyáltalán van-e jogunk a jövő generációi preferenciáira vonatkozóan állításokat megfogalmazni, mert ahogy nem ismerjük a jövő generáció technológiai fejlettségét, úgy nem ismerhetjük a preferenciáit sem (Méral [1998]).

Gazdasági növekedés, a fogyasztás megőrzése

A szakirodalomban olyan megközelítéssel is találkozhatunk, amelyben a gazdasági növekedés állandó ütemének megőrzését⁴ vagy a nem csökkenő fogyasztást tartják a fenntarthatóság tartalmának. Ez a tradicionális növekedésemélet fenntarthatósági követelménynek megfelelő átfogalmazása (Anand–Sen [2000], Hanley [2000], Howarth [2007]). A főáramú növekedési elméletek bizonyos feltételek teljesülése (például nemzetközi szakosodás, technológiai fejlődés) mellett hosszú távú növekedést feltételeznek (Illge–Schwarze [2009]), amely biztosítja, hogy a jövő generációja is legalább ugyanennyit fogyasztasson.

Nyilvánvalóan van összefüggés a hasznosság és a gazdasági növekedés között: mindkettő az ortodox közgazdaságtanra épül. De van meghatározó különbség is. Ha a szakirodalomban gazdasági növekedésről beszélnek, akkor valamilyen makroökonómiai mutatót értenek rajta, általában a nemzeti jövedelmet vagy a reáljövedelmet (Hanley [2000]). Vagyis a hasznosságalapú megközelítések – hasznossági függvényben, a gazdasági növekedést vagy fogyasztást célzó összefüggések pedig pénzben értékelve – gazdasági növekedésben és fogyasztásban számolják a fenntarthatóságot.

Így a fenntarthatóság normatív tartalma ez esetben az állandó vagy állandó ütemben növekvő jövedelem. A főáramú gazdaságtani előfeltételekhez tartozik, hogy a gazdasági növekedés vagy a magasabb fogyasztás növeli a társadalom jóllétét (van den Bergh [2001]).⁵ A fenntarthatóság így nem más, mint egyfajta „terminológiai játék” a gazdasági növekedéssel. A fenntarthatóság problémái gazdasági növekedéssel kapcsolatos kérdésekként is feltehetőek: Hogyan nőhet állandó ütemben a gazdaság? Ellenőrizhető-e? Mennyi az optimális növekedés? Kik részesülnek a megnövekedett jövedelemből? (van den Bergh [2001]).

Akik elfogadják a fenntarthatóságnak ezt a megközelítését, azok általában egyfajta *status quo* mellett érvelnek, vagyis szerintük nincs szükség alapvető változásokra a

⁴ Azaz a gazdasági növekedés mértéke az idő előrehaladtával konstans marad.

⁵ Az állandó ütemű gazdasági növekedés és a nem csökkenő fogyasztás természetesen nem egyezik meg. Azért kerültek egy fejezetbe, mert mindkettőt jövedelemben mérik. (Egyébként a fenntarthatóság szakirodalma szinte szinonimaként használja e két fogalmat.)

gazdaság és a társadalom szerkezetében, amíg a tökéletes verseny feltételei adottak. Az érvelés menete a következő: a gazdasági növekedést biztosító piaci mechanizmusok külső beavatkozás nélkül is a fenntarthatóság felé irányulnak, ugyanis a gazdasági növekedés a fogyasztási szint emelkedését vonja maga után (*Méral* [1998], *Hopwood és szerzőtársai* [2005]). Ezért tulajdonképpen nem szükséges figyelmet fordítani a jövő generáció igényeire a jelenben, mert a gazdasági növekedés gazdagabbá teszi a jövő generációit, mint a jelenlegieket. Ráadásul a gazdasági növekedés tovagyűrűző hatása a jelenbeli szegénységet is meg tudja szüntetni.

Az ortodox elméletek szerint még a kimerülő erőforrások sem akadályozzák a gazdaság vég nélküli növekedését (*Gutés* [1996]). Bizonyos arányú befektetés esetén még technológiai fejlődés nélkül is folytatódhat a gazdaság növekedése. A befektetési szabály legnagyobb hatású megfogalmazása a Hartwick–Solow-szabály vagy nettó befektetési szabály: a konstans fogyasztás megőrzéséhez a társadalomnak vissza kell forgatnia a kimerülő erőforrások használatából származó bevételét (*Gutés* [1996], *Howarth* [2007]). Ezért a fenntartható gazdasági növekedés képviselői számára nincs ellentét a gazdaság növekedése és a természeti környezettel való harmónia között. Ez a modell is azonban csak bizonyos feltételek teljesülése esetén igaz: 1. a népesség, a technológia és a preferenciák nem változnak, 2. a gazdaság zárt, vagy a kereskedelem nagysága állandó, 3. az erőforrások elosztása tökéletesen hatékony (*Howarth* [2007]).

A gazdasági növekedés fenntartása mellett szólhat az is, hogy az könnyen kommunikálható és érthető gazdaságpolitikai cél (*van den Bergh* [2001]). Nem elhanyagolható érv a Harwick–Solow-szabály mellett, hogy tulajdonképpen úgy működik, ahogy egy vállalkozásnak működnie kell: a megtermelt nyereség egy részét vissza kell forgatni a fennmaradás érdekében. Ezért ez könnyen beépíthető a jelenlegi gazdaságpolitikai gondolkodásba.

Az a feltételezés azonban, hogy a gazdasági növekedés gazdagabbá teszi a jövő generációit, nem problémamentes. Például ha a jövő generációi által viselendő környezeti költségek nagyon magasak, vagy ha a jövő kedvezményezettjei fejlődő országbeliek, amíg a befektetők a fejlett országból származnak (*Gowdy és szerzőtársai* [2013]), akkor nem feltétlenül igaz, hogy a gazdasági növekedés mindenkit egyaránt gazdagabbá tesz a jövőben.

Különösen érdekes a gazdasági növekedés és fogyasztás kérdése a jelen generációkon belüli egyenlőség esetében. Annak vagyunk tanúi, hogy a jelen generációkon belül sem oszlik meg egyenlően a jövedelem, nemcsak egy ország különböző társadalmi rétegei között, hanem különböző országok sem egyenlő mértékben növekednek. Hogyan lehet akkor elősegíteni a fenntarthatóságot, ha nemcsak a jövő generációinak tudjuk nehezen biztosítani az állandó ütemű gazdasági növekedést, hanem már a jelen generációinak sem (*van den Bergh* [2001])?

Egyes tanulmányok arra mutatnak rá, hogy csábító, igazságos célnak tűnik ugyan a fejlődő országok nagyobb növekedési üteme és magasabb fogyasztása, nem biztos azonban, hogy ez megvalósítható (*Goodland–Daly* [1996]). Ahhoz, hogy minden ország olyan nagyságú jövedelmet termeljen, mint a fejlettek, valószínűleg nincsen elegendő erőforrás a Földön (*Illge–Schwarze* [2009]).

A jelen generációkon belüli egyenlőtlenséget már csak azért sem lehet figyelmen kívül hagyni, mert eléggé visszatetsző lenne, ha az igazságosság melletti

elköteleződés jegyében a fenntarthatósági elmélet figyelmet fordít a jövő generációira, de nem foglalkozik a jelen generációival (*Anand–Sen* [2000]). Egy másik érvet is fel lehet hozni a jelenlegi jövedelmi egyenlőtlenség orvoslása mellett: a szakirodalom egy része amellett foglal állást, hogy a szegénység és a környezet lerombolódása összefüggő jelenségek, ezért a szegénység mérséklésével a környezet pusztítása is csökkenthető (*Anand–Sen* [2000], *Daly* [2001]).

A gazdasági növekedés bírálatának nagy irodalma van. A legtöbb kritika ezt a megközelítést az ökológiai közgazdászok részéről éri, akik többek között megkérdőjelezik a jövedelem érték voltát, középpontba állítást (illge–Schwarze [2009]). Ugyanígy kétségbe vonható a jövedelem vagy magas fogyasztás és az emberi elégedettség, boldogságérzés közötti feltétlen kapcsolat. A nagyobb anyagi jólét nem feltétlenül párosul nagyobb megelégedettséggel vagy boldogságérzettel (*van den Bergh* [2001]).

A szakirodalom szerint a gazdasági növekedés elméletének az a legnagyobb problémája, hogy a gazdaságot egyszerű input–output-folyamatként értelmezi, ahol nincs hulladék, sem termelés okozta szennyezés, és nem veszi figyelembe az ökoszisztémák más szolgáltatását, például a létfenntartó funkciójukat (*Gutés* [1996]). Figyelmet kívül hagyják a növekedés fizikai, termodinamikai korlátait, azt a tényt, hogy a Föld csak bizonyos mennyiségű nyersanyaggal, erőforrással rendelkezik, és csak bizonyos mennyiségű hulladékot tud asszimilálni (*Kerekes* [2002], *Venkatachalam* [2007], *Bartus* [2008]). Egyes számítások szerint, ha tovább folytatódik a növekedés jelenlegi üteme, az mindenképpen ökológiai katasztrófához, összeomláshoz fog vezetni, ugyanis egyszerűen nincsen elegendő erőforrás a növekedés fenntartására (*van den Bergh* [2001]). Ezért a Hartwick–Solow-szabály és a hozzá tartozó elmélet nem állja meg a helyét (*Gutés* [1996], *Pearce* [2002]). Tekintve, hogy a Földnek véges mennyiségű erőforrása van, a „fenntartható növekedés” kifejezés valójában oximoron (*Goodland–Daly* [1996]). A befektetési szabály nem elegendő a fenntarthatósághoz; gyökeres változásra van szükség gondolkodásmódban, életstílusban és a társadalom alapvető berendezkedésében egyaránt (*Pearce* [2002]). Tehát az ortodox közgazdaságtan nem kezeli egyenlő súllyal a hatékony allokáció, az optimális gazdasági méret és a társadalmi igazságosság kérdéskörét (*Bartus* [2008]).

Tőkealapú megközelítés

A tőkealapú megközelítések a fenntarthatóság tartalmát valamilyen tőkeként, nem csökkenő erőforrás-állományként, hasznosítható eszközként határozzák meg. A normatív cél tehát a termelésbe bevonható erőforrás-állomány megőrzése. A szakirodalomban többnyire ezt a megközelítést használják. Általában úgy állítják be, mint egy lehetséges gazdasági stratégiát, amely megoldást képes adni arra a tényre, hogy az erőforrásaink szűkösek.

Két alapvető különbség van a hasznosság- (vagy gazdasági növekedés és fogyasztás) alapú és a tőkealapú megközelítés között. Az előbbi a kívánatos célt jelöli meg, az utóbb pedig eszközt jelent a cél eléréséhez (*Hanley* [2000], *Ruta–Hamilton* [2007]). Végső soron a tőke az, amelyből az ember előállítja azokat a javakat, amelyeket felhasznál, amelyek

örömet/hasznót okoznak, amelyek „hasznosságtermelők” (*Málovics és szerzőtársai* [2010]). A cél és az eszköz között pedig van egy váltás: az eszközöket különféleképpen lehet célokká konvertálni, és különböző hatékonysággal, különböző célokat lehet elérni velük. A másik fontos különbség az előbbieket és a tőkealapú megközelítés között, hogy a konstans hasznosság nem feltételezi a konstans tőkemennyiséget: elképzelhető, hogy a hasznosság vagy jövedelem állandó marad, de a tőke mennyisége csökken.

A tőkealapú megközelítés allokációs problémát takar. A fenntarthatóság dilemmája így a jelenlegi tőkemennyiség jelen és jövőbeli generációk közötti eloszlása. A főáramú közgazdaságtan szerint az erőforrások elosztását a piac végzi, megfelelő ármechanizmusok mellett. Azonban ezzel az a probléma, hogy a jövő generációi nem jelennek meg explicit formában keresletként a piacon, így ott tulajdonképpen a jogaik és igényeik sem jelennek meg, vagy legalábbis csak olyan mértékben, amennyire a jelen generációinak preferenciái között szerepel a jövő generáció jólléte (*Anand–Sen* [2000]).

A rendszerelmélet megközelítése szerint az emberi társadalmak komplex adaptív rendszerek, de egy még komplexebb rendszerbe vannak ágyazva: az ökoszisztémába (*Limburg és szerzőtársai* [2002]). A legtöbb ökológus véleménye szerint azok a tényezők, amelyek meghatározzák egy ökoszisztéma dinamikáját, kritikus determinánsai az ember–környezet-viszonynak is. Vagyis: az ökoszisztéma szabályai számítanak, nem az emberiség énközpontú vilásképe, azaz nem a természeti tőke fennmaradása van veszélyben, hiszen az túlélte már dinoszauruszokat és aszteroidákat, hanem az emberiség van veszélyhelyzetben, mert aláássa a természeti tőke létfenntartó képességét.

A természeti tőke hangsúlyozásának van egy félreérthető oldala. A tőke megőrzése nem feltétlenül jelent – konzervativista módon – eredeti állapotban való megőrzést vagy beavatkozásmentességet. A környezetbe való beavatkozás lehet jó is, vagy lehet jó oldala. A fenntarthatóság tehát nem jelenti, hogy elő kell idéznünk egy olyan állapotot, amikor még más volt az ember és a természet viszonya, hogy vissza kell mennünk az irokézek vagy az ősemberek korába (*Howarth* [2007]). Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy miként és milyen mértékben lehet beavatkozni a (természeti) tőkébe.

Aszerint, hogy a különböző tőkefajták helyettesíteni tudják-e egymást, vagy sem, a fenntarthatóságnak kétféle – *gyenge* és *erős* – megközelítése lehetséges. A gyenge azt feltételezi, hogy az erőforrások felcserélhetők egymással. Például a természeti tőke kimerülését ellensúlyozza az egyre termelékenyebb mesterséges tőke; a technológiai fejlődés révén újfajta megoldások válnak lehetővé: hatékonyabban lehet a szemetet újrahasznosítani, vagy eddig használhatatlan természeti anyagok válnak energiaforrássá. A gyenge fenntarthatóság szerint egy gazdaság fenntartható, ha a megtakarítási ráta nagyobb, mint a természetes és mesterséges tőke kombinált értékcsökkenési rátája, vagyis a teljes tőkemennyiség nem változik (*Gutés* [1996]).

Az erős fenntarthatóságot feltételezők ezzel szemben úgy gondolják, hogy csak kismértékben vagy egyáltalán nem lehet helyettesíteni a természeti tőkét az újratermelhető tőkével. A természeti erőforrások olyannyira kritikusak, hogy a tőkefajták között csupán kiegészítő viszony lehetséges, de semmiképpen sem helyettesítő (*Málovics–Bajmócy* [2009]). A gazdaság azonban függ a természeti tőkétől, ezért feltétlenül meg kell őrizni annak kritikus mennyiségét: annyit, amennyi nem helyettesíthető mással (*Gutés* [1996]).

Az ortodox gazdaságtanon alapuló megközelítések hallgatólagosan előfeltételezik a gyenge fenntarthatóságot. Amellett érvelnek, hogy a szűkössé váló természeti erőforrások a piaci ármechanizmusok miatt megdrágulnak, és arra ösztönzik a gazdasági szereplőket, hogy más erőforrást, alternatív technológiát részesítsenek előnyben (*van den Bergh* [2001]). Tehát a piac képes arra, hogy a tőkefajták közötti váltásra ösztönözze a termelőket. Így felfogva, a tőke csak relatíve, más tőkefajtákhoz képest szűkös, mert szűkössége addig tart, amíg nem találják meg a helyettesítőjét (*Venkatachalam* [2007]). Így maradhat állandó a gazdasági növekedés vagy a tőke összmenyisége. Ha az árazás mégsem megfelelő – például az externáliák vagy a közjavak miatt –, akkor az pusztán hatékonysági probléma, és állami beavatkozással javítható.

A szakirodalom azonban megkérdőjelezi az árak kialakulásának mechanizmusát. A piacon nem minden esetben alakul ki a természeti tőke megfelelő ára (*van den Bergh* [2001]). Például a közjavak esetében azért nem működik az ármechanizmus, mert nincs meghatározott tulajdonosa az adott közjóságnak. Egyesek állítása ennél erősebb: az ember és a természet viszonya annyira bonyolult, dinamikus mozgásban lévő rendszer, amelynek szabályozására, értékelésére egyáltalán nem alkalmasak a piaci eszközök. Az olyan globális problémákra, mint felmelegedés, erdők kipusztulása, nem ad megfelelő megoldást az ármechanizmusok kiterjesztése (*Gowdy–Erikson* [2005]). Arról nem is beszélve, hogy a természeti tőke nemcsak gazdasági szerepet tölthet be, hanem alapvető létfenntartó funkciókat is (például a beporzás vagy a nitrogénkörforgás), amelynek az árazása nehézkes (*Gutés* [1996]).

Képességek

Meghatározás

A fenntarthatóság utolsó tárgyalt megközelítése az Amartya Sen nevéhez fűződő *képességszemlélet*en alapul. Ez az elmélet az emberi fejlődés középpontjába az ember tényleges lehetőségeit helyezi, vagyis azt, hogy mit tud az egyén ténylegesen megtenni, vagy mivé tud válni. Sen szerint akkor halad jó irányba egy társadalom, ha tagjai számára egyre több lehetőség kínálkozik, vagyis az emberek egyre inkább meg tudják valósítani a számukra jó okkal értékes célokat.

A képességszemlélet az elmúlt két évtizedben nagy hatást váltott ki a társadalomtudományok többféle területén: átértelmezte a jóllét fogalmát a közgazdaságtanban, és más megközelítésbe helyezett olyan témákat, mint a szegénység, a testi vagy szellemi fogyatékkal élők életminősége, technológiai fejlődés hatása, nemi egyenlőtlenségek vagy gazdaságpolitikai döntések értékelése (*Robeyns* [2005]). A képességszemléletet elsősorban társadalmi helyzetek, döntések értékelésére és nem e jelenségek magyarázatára használják.

Az elmélet megértéséhez elengedhetetlen két alapvető fogalom tisztázása. Az első ilyen a tevékenység/létállapot (*functioning*) fogalma: „[a] tevékenység/létállapot egy személy állapotának a részét reprezentálja – pontosabban azokat a különböző dolgokat, amelyet sikerül végrehajtania, vagy amely állapotokat sikerül elérnie az élete során” (*Sen* [1993] 31.

o.). A tevékenység/létállapot tehát olyan tevékenységeket (*doings*) és létállapotokat (*beings*) jelent, amelyeket a személy vagy személyek fontosnak tartanak az életük során. Ilyen lehet például az egészséges létállapot vagy az oktatásban való részvétel tevékenysége.

A második fogalom a képesség (*capability*)⁶: „[A] »képesség« kifejezés a tevékenységek/létállapotok alternatív kombinációira utal, amelyeket egy személy el tud érni, és amelyek közül választhat egy készletet” (Sen [1993] 31. o.). Vagyis a képesség kifejezés azokra a tevékenységekre/létállapotokra utal, amelyek elérésére az egyénnek tényleges lehetősége van. A képesség megmutatja, hogy egy egyén mit tud megtenni, vagy mivé tud válni a társadalomban. Tehát a képességszemlélet nem arra kíváncsi, hogy milyen mennyiségű és minőségű élelmiszer áll a társadalom rendelkezésére, hanem arra, hogy a társadalom tagjai megfelelően tápláltak-e.

A képességszemlélet alapján a fenntarthatóság normatív tartalma az emberek számára rendelkezésre álló lehetőségek, képességek fenntartása. Sen megfogalmazásában: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely szélesíti a jelenlegi generáció *képességeit* anélkül, hogy ezzel gátolná a jövő generáció *képességeit*” (Sen [2013] 11. o., kiemelés tőlem – G. J.). Vagyis ez azt jelenti, hogy a jövő generációinak tagjai legalább annyi tevékenység/létállapot közül választhassanak, mint a jelen generációkéi.

Az ezzel kapcsolatos szakirodalom az elmúlt néhány évben indult növekedésnek. A szerzők egyetértenek abban, hogy a fenntarthatóság fogalma túlságosan technikai lett: bonyolult tudományos problémák kötődnek hozzá (például a tőkefajták helyettesíthetősége vagy a diszkontráta meghatározása), ami miatt a politikai döntéshozatal számára egyre nehezebben befogadható. Ezért tartják ezek a szerzők fontosnak, hogy a fenntarthatóságot egy új keretben, az *emberi fejlődés oldaláról* közelítsék meg, ami a politikai döntéshozók számára is kezelhetőbbé teheti a fenntarthatóság fogalmát.

Miben különbözik a képességek fenntartása az előző megközelítésektől?

Az előző megközelítésekhez képest a képességszemlélet mellett felhozható legfontosabb érv az eszközök és a célok közötti különbségtételre épül. A fenntarthatóság végső soron azt célozza, hogy az emberek a jövőben is jól élhessenek, és értékes életet éljenek. A jó élet eléréséhez a jövedelem, a fogyasztás és a tőke csak eszközök. Egy példával illusztrálva: nem az autók létezését kell fenntartani, hanem az emberek mobilitásra való képességét. Sen szerint ha az embert eszköznek, a jövedelem előteremtését pedig célnak tekintenénk, azzal bizarr módon felcserélnénk az emberi jólléttel kapcsolatos fogalmakat (Anand–Sen [2000], Sen [2003]). Ezért nem elegendő a rendelkezésre álló eszközök figyelembevétele. A képességszemlélet tehát célalapú meghatározás, az emberek számára értékes célokra koncentrál, nem pedig az eszközökre (*Ballet és szerzőtársai* [2011], *Hanley* [2000]).

⁶ A *capability* kifejezés magyarra fordítása is nehézkes (lásd *Juhász és szerzőtársai* [2015] 545. o. 1. lábjegyzet). A *képesség* kifejezés félrevezető, mert a magyar nyelvben elsősorban a személy adottságaira utal. Ezzel szemben Sen *capability* fogalma együttesen jelenti a személyes adottságok meglétét (képesség) és a külső akadályok hiányát (lehetőség). E tanulmányban a képesség kifejezést ebben az értelemben használom.

Az eszközök és a célok között vannak azonban úgynevezett *átváltási tényezők*, amelyek meghatározzák, hogyan lehet az eszközökből az ember céljait „előállítani”. Ilyen átváltási tényezők lehetnek: fiziológiai adottságok, fizikai állapot (életkor, nem, intelligencia stb.) vagy olyan külső körülmények, mint társadalmi normák, közösségi politikák, használt technológiák, környezeti körülmények, a természetes vagy az épített környezet állapota, de akár a klíma is (Sen [2003]).

Ezért különböző emberek különböző körülmények között ugyanabból az eszköztárból nem képesek ugyanazokat a célokat elérni. Vegyük a következő példát! A jelenben egy ember bizonyos jövedelemszinttel rendelkezve képes eltartani a családját, iskoláztatni a gyerekeit, és elérni a számára értékes tevékenységeket/ létállapotokat. Nem nehéz elképzelni egy egyént a jövőben – reálértéken véve – ugyanezzel a jövedelemmel, aki már nem képes megfelelően eltartani a családját, és iskoláztatni a gyermekeit, mert jövedelmének jelentős hányadát bőrvédő kozmetikumokra kell költenie, hogy egyáltalán kiléphessen az ózonréteg vékonyodása következtében veszélyessé váló napfényre. Azaz: hiába maradt reálértéken változatlan az illető jövedelme, ha a megváltozó körülmények (klímaváltozás) miatt jövedelmének jelentős részét környezettel szembeni védekezésre kell költenie, és ennek következtében kevesebb marad a gyermekei iskoláztatására és a többi, számára értékes cél megvalósítására. Tehát a képességszemlélet szemszögéből a nem csökkenő reáljövedelem (vagy bármilyen más eszköz) nem elégséges kritériuma a fenntarthatóságnak.

Sen [2013] szerint a fenntarthatóság fogyasztásban vagy jövedelemben való megfogalmazása egy okból mégiscsak előnyös: rávilágít a rossz fogyasztási szokásainkra, valamint arra, hogy az étel és a jövedelem egyenlőtlenül oszlik meg a jelen generációi között is. De a fogyasztásban vagy gazdasági növekedésben való megfogalmazás nem reflektál az átváltási tényezőkön kívül arra sem, hogy a fogyasztási szokások megváltozása egy felülről jövő kényszer vagy pedig társadalmi megvitátás és saját felismerés eredményeképpen történik-e.

Sen mellett érvel, hogy a megvitátás és az információ szabadsága képes megváltoztatni a fogyasztással és népességnövekedéssel kapcsolatos normákat és szokásokat. Hasonlóan ahhoz, ahogy a nők iskoláztatása, a családtervezésbe való nagyobb becsolásuk megváltoztatta a nők családon belüli társadalmi helyzetét és a gyermekvállalással kapcsolatos szokásokat és normákat, aminek következményeként csökkent a termékenységi ráta (Sen [2003], [2013]). De a normaváltás gazdasági vagy politikai kényszer következtében is létrejöhet, ahogyan azt Kína egygyermekes politikája is tanúsítja.

A képességszemlélet emberképe szerint az emberek reflexív lények, és képesek józan ésszel dönteni arról, mi történjék velük. Nem olyan jövőképre van szükségünk, amely az embereket a fejlődési folyamat passzív résztvevőjeként képzei el, akiknek a szükségleteire ügyelni kell, hanem *aktív szereplőként*, akik egyedül vagy kollektívan képesek döntést hozni és cselekedni.

Tehát a képességszemlélet meg tudja oldani a jövő generációinak preferenciájával kapcsolatos problémát, amely a hasznosság alapú megközelítés kapcsán került szóba. Ha az emberek fejlődési lehetőségein keresztül értelmezzük a

fenntarthatóságot, akkor nincs szükség arra, hogy ismerjük a jövő generáció preferenciáit, csak a választási lehetőségeket kell fenntartanunk, nem kell ismernünk a jövő generációinak jövőbeli választásait.

A képességek és a természet viszonya

A képességszemléletben nem a környezet megóvásán, hanem az emberi fejlődésen van a hangsúly (Nussbaum [2011]). Ezért a természetnek vagy környezetnek csak az emberi fejlődés, az emberi választási lehetőségek szempontjából van értéke és értelme.

A képességszemléletben a természet önmagában nemcsak eszköze lehet az emberi fejlődésnek, hanem hátráltatója is. Egy folyó például termelhet energiát, de árvíz esetén előltheti a környező településeket. A természet tehát azért értékes, mert az ember értéket tulajdonít neki, és nem önmagában az. Tehát a képességszemlélet számára a természet egyrészt eszköz a képességek előállításához, másrészt átváltási tényező, amely befolyásolja bizonyos tevékenységek/létállapotok elérését (Schultz és szerzőtársai [2013]).

Az ökológiai gazdaságtan gyakran hangoztatja, hogy a fenntarthatóságnak mindeképpen ki kell terjednie a fontos környezeti funkciók megőrzésére (Ekins [2003]). A képességszemlélet ugyanígy hangsúlyt helyez erre. Az emberek fontos képességei közé tartoznak az alapvető környezeti funkciók, például a tiszta levegő belélegzésének lehetősége, vagy az a lehetőség, hogy kimenjünk a napfényre anélkül, hogy súlyos leégéstől kellene tartanunk.

Ebben a megközelítésben érthetővé válik az is, hogy a természeti környezet állandó konfliktusok okozója, eltérő érdekek és célok harcának területe. A biodiverzitás megőrzése, a táj szépségének védelme, a gazdasági erőforrások kiaknázása, történelmi és kulturális értékek őrzése, pihenési lehetőségek – csak néhány azon képességek közül, amelyek közül választani kell, amikor a természeti környezetbe való beavatkozásról, a természeti tőke felhasználásáról döntünk. Ezért a képességszemlélet szerint mindeképpen pluralista megközelítésre van szükség (Martinez-Alier és szerzőtársai [1998]), és fontos, hogy ismerjük a gazdasági, társadalmi, természeti szférák egymáshoz való viszonyát (Baumgärtner és szerzőtársai [2008], Constanza–Patten [1995]).

Ennek következtében a képességszemlélet megköveteli az értékelő ítéletalkotást, vagyis a lehetséges célok közötti választást. Az emberre kényszer hárul, mert választania kell különböző erőforrások, ökoszisztéma-szolgáltatások és fenntartandó értékek között (Rauschmayer és szerzőtársai [2010]). A képességszemlélettel tehát részletesen és az emberi fejlődésre tekintettel lehet megmagyarázni az ember és a környezet viszonyát.

A megközelítéssel kapcsolatos problémák

A képességszemlélet szerint egy személy képességeinek a halmazát a jelenben vagy a jövőben az általa birtokolt erőforrások és az azokkal kapcsolatos átváltási tényezők összege adja (Sen [2003]). A képességszemlélet azonban önmagában nem tud reflektálni arra, hogy milyen a természetük ezeknek az átváltási tényezőknek.

Az átváltási tényezők lehetnek rendszer jellegűek abban az értelemben, ahogyan politikai, társadalmi intézmények rendszerszerűen működnek. Egyes átváltási tényezők (például a társadalmi intézmények) dinamikus rendszereként működnek, amelyekre visszahat az egyes emberek döntése. A képességszemlélet tehát nem veszi figyelembe a rendszerszintű változásokat és a rendszerek (legyen az gazdasági, társadalmi, környezeti vagy ezek kombinációi) változásait, interakcióit (Constanza-Patten [1995], Lessmann–Rauschmayer [2013]). Például a mobilitásra való képesség különböző közlekedési eszközök segítségével teljesülhet. De azt, hogy milyen közlekedési eszközök milyen minőségben állnak az egyes emberek rendelkezésére, természeti, társadalmi körülmények, politikai döntések és azok egymásra hatása befolyásolja.

Ráadásul a rendszerelmélet szerint nagy a rendszerekkel kapcsolatos bizonytalanság a jövőben, nagy a tudatlanság azzal kapcsolatban, hogy mely folyamatok visszafordíthatók vagy visszafordíthatatlanok, és ez kimarad a képességszemlélet értékeléséből (Lessmann–Rauschmayer [2013]). Az ember és a természet kapcsolata komplex, nem lehet leírni egyszerűen az eszköz és az átváltási tényező kettőseivel. A képességszemlélet leginkább azért nem tudja megragadni a dinamikus, rendszerszintű változásokat – főleg nem hosszú távon –, mert nem dinamikus, hanem statikus modell (Schultz és szerzőtársai [2013]). A képességszemlélet ugyanis leginkább a jelenlegi helyzet értékelésére alkalmas koncepció és nem jövőbeli előrejelzésekre.

A képességszemlélet elemzése csak a választási lehetőségekig tart, de már nem képes megragadni az egyes cselekvések egyedi vagy aggregált hatását. A választott tevékenységek/létállapotok ugyanis visszahatnak a képességek halmazára. Például: értékes lehet rendelkezni az autóvezetés képességével, de ha mindenki autót fog vezetni, akkor az valószínűleg lehetetlenné teszi a jövő generációi számára, hogy élvezzék a stabil klíma által nyújtott szabadságokat (Schultz és szerzőtársai [2013]). Bizonyos egyéni döntések, életstílusok tehát összefüggnek mások képességeivel. Ahhoz tehát, hogy megtudjuk, vajon a jelenlegi trendek fenntarthatók-e, szükséges ismernünk, hogy az egyes életstílusok (választott tevékenységek/létállapotok) szűkítik-e a jövő generációinak képesség-halmazát.

Lessmann–Rauschmayer [2013] amellett érvel, hogy az egyedi döntéseknek annyira kiszámíthatatlan a hatásuk, hogy az egyén nem tehető felelőssé a fenntarthatóságért. Ráadásul a jelenlegi globalizált világban szinte lehetetlen minden információnak a birtokában lenni a fenntarthatósággal kapcsolatban, ezért azt követelni, hogy az egyének tegyék meg a helyes lépéseket, teljesíthetetlen követelmények tűnik (Crabtree [2013]).

Éppen ezért kell a fenntarthatósággal kapcsolatos döntéseknek kollektíve, rendszerszinten megszületniük (Nussbaum [2011]). Ez alátámasztja azt az érvelést is, amely szerint zöldebb, szigorúbb intézmények kellenének (vagy akár egy ökodiktátor), amelyek képesek arra, hogy „fájdalmas nadrágszínhúzásra” kényszerítsék az adott társadalmat (Kocsis [2010]). Azonban ez a konklúzió már szemben áll a képességszemlélet alapvetően individualista szemléletével és az egyéni döntések fontosságáról alkotott álláspontjával.

Összefoglalás és következtetések

E tanulmány a fenntarthatóság különböző meghatározásait vizsgálta meg. Az egyszerűbb összehasonlítás kedvéért vegyük szemügyre az 1. táblázatot!

1. táblázat

A fenntarthatóság különböző megközelítései

	Hasznosság	Gazdasági növekedés, fogyasztás	Tőke	Képességek
Normatív tartalom	nem csökkenő hasznosság fenntartása	nem csökkenő ütemű gazdasági növekedés, vagy nem csökkenő fogyasztás fenntartása	nem csökkenő tőkeállomány megőrzése	értékes tevékenységekre/ létfeltételekre való tényleges lehetőség fenntartása
Eszköz- vagy célalapú megközelítés	cél	eszköz	eszköz	cél
Miben értékel?	hasznosság	pénz	pénz vagy valamilyen mennyiségi mutató	nincs jellemző értékelési egysége
Gyenge vagy erős fenn- tarthatóság?	gyenge	gyenge	gyenge vagy erős	erős
Mi segíti elő a fenn- tarthatóságot?	a tökéletes piac mechanizmusai és kollektív döntések	a tökéletes piac mechanizmusai	kollektív döntések	társadalmi megvitatás és egyéni döntések

Forrás: saját szerkesztés.

Ahogy a táblázatból és a korábban elhangzottakból is jól látszik: akármit értünk is fenntarthatóságon, mindenképpen szembe kell néznünk bizonyos problémákkal és értékválasztási dilemmákkal. Ez utóbbiak abból adódnak, hogy nem vehetjük figyelembe egyszerre az összes fenntarthatóságfogalmat, hiszen azok bizonyos tényezői kizárják egymást. Például nem lehetünk egyszerre ökodiktátorok és a társadalmi megvitatás képviselői.

Ráadásul minden egyes alternatíva hiányosságokkal küszködik. Ha a hasznosság fogalmával határozzuk meg a fenntarthatóságot, akkor gondot okoznak a neoklasszikus közgazdaságtan korlátai és a diszkontálással kapcsolatos empirikus problémák. Ha a gazdasági növekedés és a fogyasztás fogalmaival definiáljuk, akkor a jelen generációkon belüli egyenlőtlenség, a növekedés fizikai korlátai okoznak nehézséget. Ha a tőke megőrzését vesszük figyelembe, az eszközök és célok közötti különbség problémájával szembesülünk. Ha pedig a képességszemlélet felől közelítjük meg a fenntarthatóságot, akkor az ember és a természet kapcsolatának dinamikájával és az intézmények rendszer jellegével lesznek problémáink. A szomorú konklúzió tehát az: bármilyen koncepcióval

is rendelkezik a döntéshozó a fenntarthatóságról, szükségképpen figyelmen kívül hagy releváns információkat.

Bár mindegyik elméletnek vannak hiányosságai, mégis – mind elméleti értelemben, mind a gyakorlati döntések során – a képességszemlélet fenntarthatóságról alkotott elképzelés tűnik a leggyümölcsözőbbnek. Ennek két oka van. Egyrészt, a fenntarthatósággal kapcsolatos döntések mindenképpen multidiszciplináris megközelítést, sokféle információt kívánnak. Az említett elméletek közül a képességszemlélet rendelkezik a legszélesebb információs bázissal, amely megköveteli a multidimenziós elemzést. Másrészt, a képességszemlélet vitathatatlan előnye, hogy arra hívja fel a döntéshozó figyelmét, ami mégiscsak a legfontosabb, nevezetesen az emberi jólétre és az emberi fejlődésre.

Hivatkozások

- ALMANSA, C.–MARTÍNEZ-PAZ, J. M. [2011]: What weight should be assigned to future environmental impacts? A probabilistic cost benefit analysis using recent advances on discounting. *Science of the Total Environment*, Vol. 409. No. 7. 1305–1314. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2010.12.004>.
- ANAND, S.–SEN, A. K. [2000]: Human Development and Economic Sustainability. *World Development*, Vol. 28. No. 12. 2029–2049. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0305-750x\(00\)00071-1](http://dx.doi.org/10.1016/s0305-750x(00)00071-1).
- BALLET, J.–BAZIN, D.–DUBOIS, J.–MAHIEU, F. [2011]: A note on sustainability economics and the capability approach. *Ecological Economics*, Vol. 70. No. 11. 1831–1834. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.05.009>.
- BARTUS GÁBOR [2008]: Van-e gazdasági tevékenységeknek termodinamikai korlátja? *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 11. sz. 1010–1022. o.
- BAUMGÄRTNER, S.–BECKER, C.–FRANK, K.–MÜLLER, B.–QUAAS, M. [2008]: Relating the philosophy and practice of ecological economics: The role of concepts, models, and case studies in inter- and transdisciplinary sustainability research. *Ecological Economics*, Vol. 67. No. 3. 384–393. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.07.018>.
- CONSTANZA, R.–PATTEN, B. C. [1995]: Defining and predicting sustainability. *Ecological Economics*, Vol. 15. No. 3. 193–196. o. [http://dx.doi.org/10.1016/0921-8009\(95\)00048-8](http://dx.doi.org/10.1016/0921-8009(95)00048-8).
- CRABTREE, A. [2013]: Sustainable Development: Does the Capability Approach have Anything to Offer? Outlining a Legitimate Freedom Approach. *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol. 14. No. 1. 40–57. o. <http://dx.doi.org/10.1080/19452829.2012.748721>.
- DALY, H. E. [2001]: A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval. *Kovács*, 5. évf. 1–2. sz. 5–22. o.
- DAVIDSON, J. [2000]: Sustainable Development: Business as Usual or a New Way of Living? *Environmental Ethics*, Vol. 22. No. 1. 25–42. o. <http://dx.doi.org/10.5840/enviroethics.200022147>.
- EKINS, P. [2003]: Identifying critical natural capital, Conclusions about critical natural capital. *Ecological Economics*, Vol. 44. No. 2–3. 277–292. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009\(02\)00278-1](http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009(02)00278-1).
- GOODLAND, R.–DALY, H. [1996]: Environmental Sustainability: Universal and Non-negotiable. *Ecological Applications*, Vol. 6. No. 4. 1002–1017. o. <http://dx.doi.org/10.2307/2269583>.
- GOWDY, J.–ERICKSON, J. D. [2005]: The approach of ecological economics. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 29. No. 2. 207–222. o. <http://dx.doi.org/10.1093/cje/bei033>.

- GOWDY, J.–ROSSER JR. J. B.–ROY, L. [2013]: The evolution of hyperbolic discounting: Implications for truly social valuation of the future. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 90. 94–104. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2012.12.013>.
- GUTÉS, M. C. [1996]: The concept of weak sustainability. *Ecological Economics*, Vol. 17. No. 3. 147–156. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009\(96\)80003-6](http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009(96)80003-6),
- HANLEY, N. [2000]: Macroeconomic Measures of Sustainability. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 14. No. 1. 1–30. o. , <http://dx.doi.org/10.1111/1467-6419.00102>.
- HICKS, J. [1939]: The Foundations of Welfare Economics. *Economic Journal*, Vol. 49. No. 196. 696–712. o. <http://dx.doi.org/10.2307/2225023>.
- HOPWOOD, B.–MELLOR, M.–O'BRIEN, G. [2005]: Sustainable Development: Mapping Different Approaches. *Sustainable Development*, Vol. 13. 38–52. o. <http://dx.doi.org/10.1002/sd.244>.
- HOWARTH, R. B. [2007]: Towards an operational sustainability criterion. *Ecological Economics*, Vol. 63. No. 4. 656–663. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.02.009>. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.energy.27.122001.083429>.
- ILLGE, L.–SCHWARZE, R. [2009]: A matter of opinions – How ecological and neoclassical environmental economists think about sustainability and economics. *Ecological Economics*, Vol. 68. No. 3. 594–604. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.08.010>.
- JUHÁSZ JUDIT–BAJMÓCY ZOLTÁN–GÉBERT JUDIT–MÁLOVICS GYÖRGY [2015]: Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 5. sz. 544–564. o.
- KAHNEMAN, D.–TVERSKY, A. (szerk.) [2000]: Choices, values, and frames. Russell Sage Foundation, Cambridge University Press, New York.
- KALDOR, N. [1939]: Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility. *Economic Journal*, Vol. 49. No. 195. 549–552. <http://dx.doi.org/10.2307/2224835>.
- KEREKES SÁNDOR [2002]: Védhető-e a környezet közgazdasági alapon? Megjelent: *Pálvölgyi Tamás–Nemes Csaba–Tamás Zsuzsanna* (szerk.): Vissza vagy hova? Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon. Tertia, Budapest, 55–64. o.
- KOCSIS TAMÁS [2010]: „Hajózni muszáj!” A GDP, az ökológiai lábnyom és a szubjektív jóllét stratégiai összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 6. sz. 536–554. o.
- LESSMANN, O.–RAUSCHMAYER, F. [2013]: Re-conceptualizing Sustainable Development on the Basis of the Capability Approach: A Model and Its Difficulties. *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol. 14. No. 1. 95–114. o. <http://dx.doi.org/10.1080/19452829.2012.747487>.
- LIMBURG, K. E.–O'NEILL, R. V.–COSTANZA, R. [2002]: Complex systems and valuation. *Ecological Economics*, Vol. 41. No. 3. 409–420. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009\(02\)00090-3](http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009(02)00090-3).
- MÁLOVICS GYÖRGY–BAJMÓCZY ZOLTÁN [2009]: A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 5. sz. 464–483. o.
- MÁLOVICS GYÖRGY–GÉBERT JUDIT–PÁSZTOR GÁBOR–IMRE-TÓTH MÓNICA [2010]: A jólét és a környezeti fenntarthatóság mérési lehetőségei. Megjelent: *Bajmócy Zoltán* (szerk.): A Dél-alföldi Régió innovációs képessége. Elméleti megközelítések és empirikus elemzések. CD-könyv. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- MARTINEZ-ALIER, J.–MUNDA, G.–O'NEILL, J. [1998]: Weak comparability of values as a foundation for ecological economics. *Ecological Economics*, Vol. 26. No. 3. 277–286. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009\(97\)00120-1](http://dx.doi.org/10.1016/s0921-8009(97)00120-1).
- MÉRAL, P. [1998]: Future Generation and Economic Activities: The Case of the Social Discount Rate. *Forum for Social Economics*, Vol. 27. No. 2. 1–14. o. <http://dx.doi.org/10.1007/bf02802865>.

- NUSSBAUM, M. C. [2011]: *Creating Capabilities, The Human Development Approach*. The Belknap Press of Harvard University Press, London. <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>.
- PEARCE, D. [2002]: An Intellectual History of Environmental Economics. *Annual Review of Energy and the Environment*, Vol. 27. 57–81. o.
- PHILBERT, C. [2003]: Discounting the future. *Internet Encyclopaedia of Ecological Economics*, <http://isecoeco.org/pdf/philibert.pdf>.
- RAMBAUD, S. C.–TORRECILLAS, M. J. M. [2006]: Social Discount Rate: A Revision. *Anales de Estudios Económicos y Empresariales*, Vol. 16. 75–98. o.
- RAUSCHMAYER, F.–OMANN, I.–FRÜHMANN, J. (szerk.) [2010]: *Sustainable Development: Capabilities, Needs, and Well-being*. Routledge, London–New York.
- ROBEYNS, I. [2005]: The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol. 6. No. 1. 93–117. o. <http://dx.doi.org/10.1080/146498805200034266>.
- UTA, G.–HAMILTON, K. [2007]: The capital approach to sustainability. Megjelent: *Atkinson, G.–Dietz, S.–Neumayer, E.* (szerk.): *Handbook of Sustainable Development*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 45–62. o. <http://dx.doi.org/10.4337/9781847205223.00010>.
- SCHULTZ, E.–CHRISTEN, M.–VOGET-KLESCHIN, L.–BURGER, P. [2013]: A Sustainability-Fitting Interpretation of the Capability Approach: Integrating the Natural Dimension by Employing Feedback Loops. *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol. 14. No. 1. 115–133. o. <http://dx.doi.org/10.1080/19452829.2012.747489>.
- SEN, A. K. [1993]: Capability and Well-being. Megjelent: *Nussbaum, M.–Sen, A. K.* (szerk.): *The Quality of Life*. Oxford University Press, Oxford, 30–35. o. <http://dx.doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>.
- SEN, A. K. [2003]: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Kiadó, Budapest.
- SEN, A. K. [2009]: *The idea of justice*. Harvard University Press, Boston, MA.
- SEN, A. K. [2013]: The Ends and Means of Sustainability. *Journal of Human Development*, Vol. 14. No. 1. 6–20. o. <http://dx.doi.org/10.1080/19452829.2012.747492>.
- SOLOW, R. M. [1974a]: Intergenerational Equity and Exhaustible Resources. *The Review of Economic Studies*, Vol. 41. No. 5. 29–45. o. <http://dx.doi.org/10.2307/2296370>.
- SOLOW, R. M. [1974b]: The economics of resources or the resources of economics. *American Economic Review*, Vol. 64. No. 2. 1–14. o. http://www.econ.yale.edu/~nordhaus/homepage/documents/Solow_Resources.pdf.
- SOLOW, R. M. [1993]: Sustainability: an economist's perspective. Megjelent: *Dorfman, R.–Dorfman, N. S.* (szerk.): *Economics of the Environment*. Norton, New York.
- STIGLITZ, J. E. [2000]: *A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK-Kerszöv, Budapest.
- STIRLING, A. [1997]: Limits to the value of external costs. *Energy Policy*, Vol. 25. No. 5. 517–540. o. [http://dx.doi.org/10.1016/s0301-4215\(97\)00041-4](http://dx.doi.org/10.1016/s0301-4215(97)00041-4).
- VAN DEN BERGH, J. C. J. M. [2001]: Ecological economics: themes, approaches, and differences with environmental economics. *Regional Environmental Change*, Vol. 2. No. 1. 13–23. o. <http://dx.doi.org/10.1007/s101130000020>.
- VENKATACHALAM, L. [2007]: Environmental economics and ecological economics: Where they can converge? *Ecological Economics*, Vol. 61. No. 1–2. 550–558. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.05.012>.
- WCED [1987]: *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. World Commission on Environment and Development, General Assembly as an Annex to document A/42/427. Development and International Co-operation: Environment <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.